

İzmir Tarih Projesi Bağlamında Namazgâh Hamamı Restorasyonu

Özden Coşkun Öner*

Tarihi Kent Merkezi

İzmir'in tarihi kent merkezi Konak, Kemeraltı ve çevresi, kentin geleneksel ticaret merkezi olmasının yanı sıra barındırdığı nitelikli yapı stoku nedeniyle kentin odağı olmayı günümüzde de sürdürmektedir. Bölgede kentin akropolü Kadifekale, Helenistik ve Roma dönemlerinden kalan Agora, Antik Tiyatro, Stadyum ve Altın Yol arkeolojik alanları; cami, türbe, havra ve kiliseleri; Rum, Türk, Osmanlı, Musevi, Levanten evleri; sokak ve meydan dokusuyla han, atölye, dükkân, otel, hamam, okul, çeşme gibi döneminin ticari, dini, sosyal ve idari iki bin adedin üzerinde tescilli anıtsal ve sivil mimari örneği yer almaktadır.¹

"Milattan önce 3. yüzyıldan bu yana kesintisiz yerleşimin izlerini barındıran, dolayısıyla kentin tarihsel sürekliliğini yansıtan" bu alanı oluşturan kentsel öğeler zaman içerisinde zarar görmeye ve yok olmaya başlamıştır.² İzmir Yangını ve doğal afetler dışında koruma mevzuatının ve bilincinin geç oluşması, hızlı kentleşme, göç, kentin çeperlere doğru gelişmesi gibi kentsel dinamikler bu sürecin en etkili nedenleri arasında sayılmaktadır.³

Tarihi kent merkezindeki kültür ve tabiat varlıklarının saptanması ve belgelenmesi ile korunarak yaşatılması adına ilgili koruma bölge kurullarınca kararlar alınmış, yerel ve merkezi idareler tarafından plan ve projeler onaylanmıştır. İlk olarak Kemeraltı ve çevresi Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu'nun 17 Kasım 1978 tarih ve A-1373 sayılı kararı ile "Kentsel Sit Alanı" ilan edilmiştir. Daha sonra, Kadifekale, Agora, Tiyatro, Altınyol, Stadyum, Varyant bölgelerinde 1. ve 2. derece Arkeolojik Sit Alanı ve Doğal Sit Alanları belirlenmiş, son olarak anılan sit alanları da korunmak üzere alanın tamamı Kentsel + 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiştir.

İzmir Kemeraltı ve çevresine ilişkin 1982 yılında hazırlanan ilk 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 13 Ağustos 1984 tarihinde onanmıştır. Zamanla bu planın ihtiyaçları karşılamaması sonucunda 2002'de onaylanarak yürürlüğe giren Kemeraltı bölgesine ilişkin 1/5000 ölçekli İzmir Konak Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı, 2008'de revize edilerek son halini almıştır. Söz konusu Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı doğrultusunda etaplar halinde 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı ve Revizyonları hazırlanmıştır.

Plan çalışmalarının yanı sıra Kemeraltı bölgesi, 2007'de 5366 sayılı yasa kapsamında Bakanlar Kurulu kararıyla "İzmir Kemeraltı ve Çevresi Yenileme Alanı" olarak ilan edilmiştir. Anılan yasa doğrultusunda, "İzmir Konak Kemeraltı ve Çevresi Yenileme Alanı Etap Proje ve Programları" İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Konak Belediyesi işbirliğinde hazırlanmış ve 2008'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

İzmir Tarih Projesi

Tüm bu plan ve proje çalışmalarıyla bazı binalar tek olarak korunmuş, ama genel olarak Kemeraltı ve çevresinin ekonomik, sosyal, fiziksel eskime ve tahrip olma süreci devam etmiştir. Bunun üzerine 2013'te İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Konak, Kemeraltı ve Çevresi kentsel ve 3. derece arkeolojik sit alanının bütüncül bir bakış açısıyla koruma-kullanma dengesi gözetilerek sağlıklı hale getirilmesi, canlandırılması ve İzmirlilerin tarih ile ilişkisinin güçlendirilmesi amacıyla

* İzmir Büyükşehir Belediyesi, Etüt ve Projeler Dairesi Başkanlığı, Tarihsel Çevre ve Kültür Varlıkları Şube Müdürlüğü

1 Nağme Ebru Aydeniz, "Kent Arkeolojisi Metoduyla Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Sürekliliğin Çözömlenerek Korunması (İzmir Örneği)" (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008), 6-9.

2 İlhan Tekeli, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 106-134.

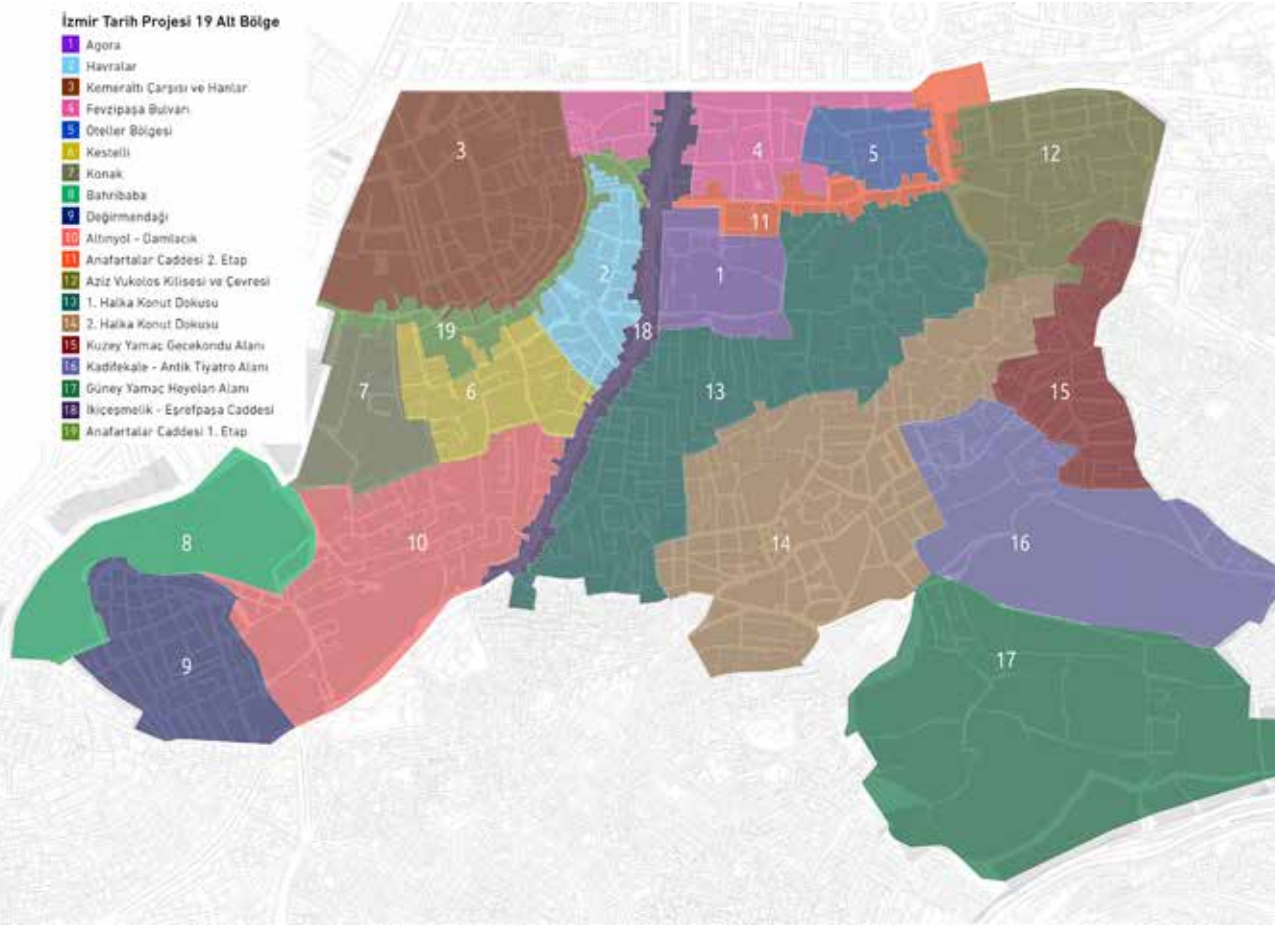
3 Aydeniz, "Kent Arkeolojisi Metoduyla Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Sürekliliğin Çözömlenerek Korunması (İzmir Örneği)", 186.

“İzmir Tarih Projesi” başlatılmıştır.⁴ Katılımcı bir yöntemle yürütülen İzmir Tarih Projesi’nin birincil faydalanıcıları sırasıyla bölge halkı, İzmirliyle yerli ve yabancı ziyaretçiler olarak belirlenmiştir.

İzmir Tarih Projesi kapsamında geliştirilen tüm projeler katılımcı bir süreçle oluşturulmuş “İzmir Tarih Projesi Tasarım Stratejisi Raporu” esas alınarak hazırlanmaktadır. Proje alanı işlevsel ayrımlar, farklı kentsel arkeolojik katmanlar, mahalle sınırları ve koruma amaçlı imar planı bölgelemeleri gözetilerek 19 alt bölgeye ayrılmıştır (Şekil 1). Bu alt bölgeler makro ve mikro ölçeklerde ele alınmaktadır. Raporda belirtilen stratejiler doğrultusunda hazırlanan makro düzeydeki operasyon planları, alt proje alanları için mikro düzeydeki tasarımlara, faaliyetlere ve eylemlere dönüştürülmektedir. Mikro düzeydeki eylemler için müdahale edilecek kentsel mekânın yıpranmış, atıl durumdaki noktaları seçilmekte; alt bölge içerisinde yer alan diğer parsellerin, uygulama süreçleri neticesinde gelişecek güncel dinamikler aracılığıyla kendiliğinden canlanması ve sağlıklı hale gelmesi beklenmektedir.⁵ Bu çerçevede mikro projelerin yerel halk tarafından benimsenmesi ve uzlaşılı geliştirilmesi için proje kapsamında alınacak işlevsel, sosyal kültürel, ekonomik her türlü kararın katılımcı bir sürecin sonucu olmasına özen gösterilmektedir.

İzmir Tarih Projesi 19 Alt Bölge

- 1. Agora
- 2. Hayratlar
- 3. Kemeralı Çarşısı ve Hanlar
- 4. Fevziye Bulvarı
- 5. Ötekler Bölgesi
- 6. Kestelli
- 7. Konak
- 8. Bahribaba
- 9. Değirmendağı
- 10. Altınyol - Gamlıca
- 11. Anafartalar Caddesi 2. Etap
- 12. Aziz Yukolos Kilisesi ve Çevresi
- 13. 1. Halka Konut Dokusu
- 14. 2. Halka Konut Dokusu
- 15. Kuzey Yamaç Geçeköndü Alanı
- 16. Kadifekale - Antik Tiyatro Alanı
- 17. Güney Yamaç Heyelan Alanı
- 18. İnceşemelik - Esrefpaşa Caddesi
- 19. Anafartalar Caddesi 1. Etap

Şekil 1. İzmir Tarih Projesi 19 alt bölge haritası. Kaynak: İzmir Tarih Projesi Veritabanı

4 İlhan Tekeli, *İzmir Tarih Projesi Tasarım Stratejisi Raporu* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2017), 5.

5 Tekeli, *İzmir Tarih Projesi Tasarım Stratejisi Raporu*, 82-83.

Arkeolojik Odaklar ve Geleneksel Konut Dokusu

Bu çalışmaya konu İzmir Tarih Projesi ile makro düzeyde operasyon planı üretilen bölgeler İkiçeşmelik Caddesi'nin doğusunda kalan, Agora, 1. ve 2. Halka Konut Dokuları, Kadifekale ve Antik Tiyatro'dur. İzmir Büyükşehir Belediyesi, "İzmirliilerin kentin antik geçmişine ilişkin belleklerinin yeniden inşasında" odak noktalarından biri olarak gördüğü Agora, Antik Tiyatro ve Kadifekale arkeolojik alanlarının korunarak yaşatılması ve canlandırılması doğrultusunda çalışmalarını İzmir Tarih Projesi'nden daha önce başlatmıştır.⁶

Bu çerçevede 2005'te hazırlanan 1/1000 ölçekli Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı'na dayanarak hazırlanan Agora ve Çevresi Koruma Geliştirme ve Yaşatma Projesi ile arkeolojik kültürel ve mimari mirasın gün yüzüne çıkarılması, arkeolojik kazı alanının algılanırlığının ve kent yaşamıyla bütünleşmesinin sağlanması ve Antik Smyrna Agorası'nın turizm potansiyelinin artırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Agora ve çevresinde gerçekleştirilen kamulaştırmalar neticesinde niteliksiz yapılar ortadan kaldırılmış, bilimsel kazı alanının sınırları genişletilmiş, arkeolojik alan içerisinde kalan korunması gerekli eski eser tescilli yapılar Agora Kazı Evi ve Agora Müze ve Sergi Evi olarak restore edilmiş, kazı alanını çevreleyen güvenlik duvarı inşa edilmiştir. Bunun dışında İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan ve 2008'de onaylanarak yürürlüğe giren 1/1000 ölçekli Kadifekale-Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında antik tiyatro alanında kamulaştırma ve yıkım çalışmaları başlatılmış; Kadifekale eteklerinin arkeoloji ve tarih parkına dönüştürülmesi ile antik tiyatronun batısına sosyo-kültürel tesis yapılması kararı alınmıştır.

İzmir Tarih Projesi ile tüm bu çalışmaların bütüncül olarak çizilmiş bir vizyon içerisinde bölge halkının, sivil toplum örgütlerinin, diğer yerel idarelerin, özel sektörün makro ve mikro kararlar düzeyinde katılımıyla bölgenin yeni dinamikleri de göz önüne alınarak devam ettirilmesi ve geliştirilmesi hedeflenmiştir. Smyrna Antik Kenti'nde yer alan Agora, Antik Tiyatro, Kadifekale, Altınpark, Cicipark arkeolojik odaklarının birbirleriyle ve kent yaşantısıyla entegrasyonunun sağlanması, bu mekânlara erişimin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi ve bu alanları bağlayan arterlerin

Şekil 2. İzmir Tarih Projesi kapsamında Namazgâh Hamamı ve çevresindeki alt projeler. Kaynak: İzmir Tarih Projesi Veritabanı

6 Tekeli, *İzmir Tarih Projesi Tasarım Stratejisi Raporu*, 54.

canlandırılması amaçlanmaktadır. Proje kapsamında konut bölgelerinde ise mevcut işlevin ve sakinlerin yerinde korunarak, sosyo-kültürel, ekonomik hayatın canlandırılması ile fiziksel dokunun iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda Agora'nın kuzeyinde yer alan ve geleneksel Osmanlı konut dokusu içerisinde sınırlı sayıda kamusal boşluklardan biri olan ve 1. derece arkeolojik sit statüsünde bulunan alan üzerindeki Agora Parkı, kazı çalışmaları başlayana kadar kullanılmak üzere, bölge çocuklarının katılımıyla gerçekleşen tasarım atölyelerinde elde edilen veriler doğrultusunda düzenlenmiştir. Kadifekale, Antik Tiyatro ve Agora bağlantısını kuran en yoğun arter olan Patlıcanlı Yokuşu'nun (806 Sokak) sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel anlamda iyileştirilmesi için Dokuz Eylül Üniversitesi ve Kâtip Çelebi Üniversitesi işbirliğinde kentsel sağlıklılaştırma projesi hazırlanmıştır. Kadifekale ve Antik Tiyatro arkeolojik odakları çevresinde yapılması planlanan sosyo-kültürel tesis alanı, arkeoloji ve tarih parkı ile bölge halkının ve kentlinin sosyal ve kültürel yaşantısına kazandırılması hedeflenmektedir. Ayrıca, Anafartalar Caddesi Basmane Bağlantısı ile Tarık Sarı, 945, 946, 948 sokaklar Cephe İyileştirme ve Kentsel Tasarım Projeleri ile Namazgâh Hamamı'nın, doğu ve batı kısımlarında kalan kentsel boşlukların birlikte bütünsel olarak değerlendirilip nitelikli bir kamusal alana dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Anılan proje kapsamında, Namazgâh Hamamı'nın güneydoğusunda konumlanan geçmişte açık hava sineması olarak bölge sakinlerine hizmet ettiği bilinen han kalıntısının olduğu alanda, kentsel belleğin korunarak sürdürülmesi amacıyla Kurşunlu Han Avlusu Düzenleme Projesi geliştirilmiştir. Projede, alanın iyileştirilerek eski işlevine kavuşturulması, yoğun geleneksel Osmanlı konut dokusu içerisinde kalan alanın bölge sakinlerinin ve ziyaretçilerin dinlenme ve çeşitli sosyal kültürel etkinlikleri gerçekleştirecekleri nitelikli kentsel bir boşluğa dönüştürülmesi amaçlanmıştır (Şekil 2).

Namazgâh Hamamı Restorasyonu

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin İzmir Tarih Projesi'nin söz konusu alandaki makro düzeydeki amaçlarına ulaşabilmek için tamamlamış olduğu önemli mikro projelerinden biri de Namazgâh Hamamı restorasyonudur. Namazgâh Hamamı, Agora'nın güneyinde Tarık Sarı Sokak üzerinde, 1. halka konut dokusu ile komşu konumda ve ayrıca Patlıcanlı Yokuşu'nun girişinde yer almaktadır.

Namazgâh Hamamı, Anadolu Selçuklu döneminden itibaren görülen,⁷ Anadolu Türk hamamlarından Semavi Eyice'nin belirlemiş olduğu "ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli hamamlar" tipolojisine aittir.⁸ Şakir Çakmak'ın İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23 Mart 2015 tarih ve 2937 sayılı kararı ile onaylı Namazgâh Hamamı restorasyon projesi kapsamında hazırladığı yayımlanmamış sanat tarihi raporunda,⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi,¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 18 Mayıs 1881 tarihli¹¹ ve 11 Haziran 1782 tarihli¹² belgeler değerlendirilmiş ve Namazgâh Hamamı adıyla bilinen yapının gerçekte Musa Efendi ya da Kadı Musa Hamamı olduğu kanaatine varılmıştır. Aynı raporda inşa kitabesi bulunmayan yapı mimari özellikleri, plan şeması, tromp yoğunluklu kubbe geçişleri, sivri kemer kullanımı gibi özellikleri ile 16. yüzyıl sonu ya da 17. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.¹³

Doğusu erkeklerin, batısı kadınların kullanımına ait olan çifte hamam grubundaki yapının her

7 Harun Ürer, *İzmir Hamamları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 49.

8 Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi II*, (1960): 99-120.

9 Şakir Çakmak, "İzmir Namazgâh Hamamı Sanat Tarihi Raporu" (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014), 36.

10 Abdullah Temizkan ve Mertcan Akan, *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir ve Çevresi, I* (İzmir: Ege Üniversitesi, 2013), 35.

11 BOA, C.BLD., 28/1372, H.18/Ca/1298.

12 BOA, B.BLD., 141/7009, H.29/Ca/1196.

13 Çakmak, "İzmir Namazgâh Hamamı Sanat Tarihi Raporu", 37.

Şekil 3a. Namazgâh Hamamı kuzeybatı görünüşü. Kaynak: İzmir Tarih Projesi Fotoğraf Arşivi

iki kısmında, kuzeyden güneye doğru, soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve ikişer halvet bulunmaktadır (Şekil 3a, 3b). Halvetlerin arkasında bir su deposu ve su deposunun altında küllhan ile ateşlik bölümleri yer almaktadır. Yapının beden duvarları, kesme taş, moloz taş ve tuğla malzeme ile yığma sistemde inşa edilmiştir. Yapının üst örtüsü kubbe ve tonozlardan oluşmaktadır. Hamamın giriş cephesi olan kuzey cephesi Symrna Agorası'nı karşılamaktadır. Münir Aktepe, Namazgâh Hamamı'nın doğusunda bulunan Kurşunlu Cami yanında Kurşunlu Medrese bulunduğundan ve bu medresenin güneyinde, yakın geçmişte açık hava sineması olarak kullanılan alanda, Kurşunlu Han'ın yer aldığından bahsetmiştir.¹⁴ Şakir Çakmak da bu tespiti destekleyecek biçimde Namazgâh Hamamı, Namazgâh (Kurşunlu) Cami ve Medresesi'nin birlikte bir külliye oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁵

Şekil 3b. Namazgâh Hamamı sıcaklık mekânı. Kaynak: İzmir Tarih Projesi Fotoğraf Arşivi

14 Münir Aktepe, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003), 122-148.

15 Şakir Çakmak, "İzmir Namazgâh Hamamı Sanat Tarihi Raporu" (proje raporu, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014), 1.

Namazgâh Hamamı Restorasyon Projesi 2014'te İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından İzmir Tarih Projesi kapsamında Artı 3 Mimarlık Restorasyon firmasına hazırlanmıştır. Kamulaştırma çalışmaları kapsamında Büyükşehir Belediyesi mülkiyetine geçen hamam yapısının, özgün işlevinde yerli ve yabancı ziyaretçilere hizmet vermek üzere restore edilmesi kararlaştırılmıştır. Restorasyon projesi müdahale kararlarının temel ilkesi, en az müdahale ile aslına uygun olarak uygulamanın tamamlanması olarak belirlenmiştir. Proje kapsamında mevcut özgün mimari elemanlar ve detayların korunması, yapılacak herhangi bir fiziksel müdahalenin yapıya zarar vermeden uygulanması, günümüz ihtiyaçları doğrultusunda yapılacak yeni eklentilerin özgün yapıdan ayırt edilebilir ancak yapısal olarak uyumlu ve kaldırılabilir nitelikte olması kararlaştırılmıştır. Restorasyon çalışmaları 2016 sonunda başlamış ve yapı Şubat 2019'da hizmete açılmıştır.

Sonuç

İzmir Tarih Projesi kapsamında hazırlanan projeler bütününe bir parçası olarak restorasyonu tamamlanmış Namazgâh Hamamı, öncelikle bölge halkı ve ziyaretçiler için hizmet verecek tarihi bir deneyim mekânı olmuştur. Dolayısıyla İzmir Tarih Projesi'nin Namazgâh Hamamı'nın bulunduğu bölgeye ilişkin makro düzeydeki kültürel, ekonomik, sosyal ve fiziksel hedeflerine ulaşılmasında yapının konumu, tarihi ve mimari değeri açısından ziyaretçi çekme potansiyeli göz önüne alındığında söz konusu restorasyon işinin etkisinin oldukça yüksek olacağı düşünülmektedir. İzmir Tarih Projesi kapsamında katılımcılık esasıyla erişim, dolaşım, kentsel sağlıklılaştırma ve canlandırma için hazırlanan tüm projeler tamamlandıkça, arkeolojik odakları ve konut dokusunu içeren bölge, yeniden kente kazandırılacak, tüm İzmirlilerin ziyaret edebileceği ve tarihsel bellekleri ile ilişki kurabilecekleri bir alan olarak dönüşecektir.